

Jezikoslovni prinosi jezičnih crtica o dragome kraju

(Marija Znika: *Podgajački zvon: leksikografsko-etnografski prinosi iz donje Podravine*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2010.)

Naslov nove knjige autorice Marije Znike, bez dodatnoga objadnsidbenoga drugoga dijela onomu prvomu dijelu naslova u kojemu je dominantno ono *podgajački zvon*, zacijelo bi bio usmjeren književnomu promišljanju tematike i cijelu bi knjigu kao takvu na neki način ubrojio književnomu prinosu. Jedino bi pritom čitatelju proniknućem u sadržaj knjige bilo doista potrebno uvidjeti koji je to književni kontekst – lirsko-poetski, prozni ili možda dramski i na temelju toga utvrditi je li riječ o pjesničkim uzletima zapisanim u slobodnim ili vezanim stihovima, o prozi zanimljive fabule i likova, o dnevničkim, feljtonističkim ili esejističkim zapisima ili o poetskoj prozi, ako ne i o činovima i licima dramskoga teksta. Dakako, drugi dio naslova otkriva bit onoga prvoga dijela, na temelju čega se dolazi do spoznaje da je riječ (i) o jezikoslovnim prinosima, koji su ujedinjeni odrednicom o leksikografskim i etnografskim prinosima utemeljenim na zemljopisnome području donje Podravine, točnije Podravske Podogajaca, rodnoga mjesta autorice knjige.

Međutim, čitatelj će lako uvidjeti da je ono jezikoslovno i etnografsko skladno ukomponirano u književni izričaj svojevrsnoga tipa autobiografske proze, u kojemu se nerijetko pojavljuju poetske odrednice. Književnu analizu autobio-

grafske zapisa valja prepustiti književnim prosudbama, a ovdje prionuti kratkomu predstavljanju onoga što je u knjizi posebice dominantno, a to je jezikoslovni pristup jezičnim činjenicama ostvaren u proznim crticama.

U autoričinoj je knjizi sabrano i objavljeno 17 pojedinačnih naslovljenih tekstova. No budući da se ono književno isprepleće neprestance s onim jezikoslovnim, sadržajno nabranje prema naslovima danih tekstova zahtijeva prethodno pojašnjenje jezikoslovnoga koje će otkriti sve vrijednosti jezičnoga. Već se u samome Proslavu knjige nailazi na autoričinu svojevrsnu “posvetu”, tj. autoričinu želju da ovom knjigom ostavi pisani spomen »na zvon zavičajnoga govora, na govor kao u pjesmi«, na zvon riječi, na zvonki zavičajni govor. To je onaj dio gdje autorica izravno opisom upućuje na ono jezično te posebice svaka prozna crtica napisana izvornim materinskim izričajem. Međutim, u slijedu izrečene misli ona navodi i želju da ovom knjigom ostavi pisani spomen i »na ljude i stvari kojih više nema«, te u toj domeni leže i izvori etnografskih činjenica koje se u proznim autobiografskim zapisima, s elementima lirskoga, mogu pronaći, iščitati i zabilježiti u etnografsku podatkovnu memoriju. Jezikoslovna usmjerenost cijele knjige pronalazi se i u autoričinu promišljanju, navedenu u jednoj od proznih crtica, o činjenici da se uvijek govori da je prihvaćanjem novoštokavske osnovice ijekavskoga govora za osnovicu standardnoga jezika izbačena kajkavština i čakavština, ističući pritom da je tim izborom zapravo gurnuta u stranu i štokavska ikavština koja je također imala uvjeta ostati osnovicom standardnoga jezika. Autoričina je

stoga težnja da »svoj dug rođenoj, materinskoj riječi nastojim vratiti i ja tako da bilježim stare riječi i oblike« (str. 22).

Prvi tekst u knjizi, *Neka obilježja podgajačkoga govora*, u cijelosti je jezikoslovne tematike jer se u njemu opisuju osnovna obilježja govora Podravske Podgajaca, rodnoga autoričina mjesta. Naime, govor je to koji pripada staroštokavskim ekavskim govorima donje Podravine, zemljopisno smještenih u trokutu Virovitica – Našice – Osijek. Autorica opisuje temeljna fonološka (i pojedina fonetska) te morfološka obilježja govora, od čega se ovdje posebno izdvaja nekoliko osnovnih obilježja. U tome govoru prevladava ekavska realizacija jata (npr. *sedeti, mleko*), a u pojedinim se leksemima realizira *i*, npr. *divojka, sikira*. Jat iza *r* (u slijedu *r + jat*) ispada, te *r* postaje slogotvorno, npr. *umrti, prostrti, prožrti*.

Od naglasnih obilježja zanimljiva je činjenica da je sačuvan akut te posebice da su sačuvane prednaglasne dužine (npr. *plātiti, oprāsiti se*), a ostvaruju se i zana Glasne dužine (npr. *vodē*).

Moguća je kontrakcija samoglasnika *ao* u *o*, npr. *pitao > pito, jeo > jo, pjevano > pevo*.

U govoru nema fonema /h/ ni u kojoj poziciji, npr. *rast, mauna, nji* (G lične zamjenice *oni*), pri čemu se zijev uklanja umetanjem fonema /v/ ili /j/ (npr. *kruva, snaje*); u pojedinim se pozicijama fonem *h* zamjenjuje s *k*, npr. *siromak*, a uglavnom u riječima stranoga podrijetla zamjenjuje se s *f*. Fonemi /č/ i /ć/ te /ž/ i /ź/ realiziraju se kao srednje [č̣] i [č̣̣̣], a skupovi *št* i *žd* ostvaruju se kao [šč̣] i [žẓ̣̣̌]. Fonemi //l/ i /n/ u nekim se položajima realiziraju kao //l/ i /n̄/, npr. *peļati, oguļiti*, što se po-

dudara s obilježjem pojedinih kajkavskih govora, posebice onih pripadajućih gornjolonjskome dijalektu gdje se najčešće *l* izjednačuje s *ḷ* ispred vokala *i, e, e*, npr. *ļpa, ļēk, stōļec, bōļi mē*, a rjeđe i ispred *e*, npr. *mēļe* (G sg.).

Obilježju kajkavskih govora slično je i protetsko *v*, npr. *vuzak, vuvo, vudica, vular*, a zanimljiva je pojava i protetsko *n*, npr. *nuz*. Kao u pojedinim kajkavskim te posebice štokavskim i čakavskim govorima ovomu je govoru svojstvena realizacija suglasničke skupine *mn > vn*, npr. *gumno, tavno*.

U govoru se ne provodi sibilizacija ni palatalizacija, stoga navedeno morfološko obilježje rezultira primjerima *papriki, sliki, ruki; zecevi, stricevi, palcevi, jarcevi*. Posebno je morfološko obilježje i činjenica da su sačuvani pojedini stari pažežni oblici, pogotovo kad je riječ o lokativu i instrumentalu, npr. (*voziti se*) *na koli*, (*sedeti*) *na koleni*, (*koji je*) *na nebesi*, (*držati*) *u zubi*, (*ložiti*) *drvi*.

Umjesto povratno-posvojene zamjenice *svoj* upotrebljava se posvojna zamjenica, npr. *uzo sam moju biciklu*. Specifični su i nastavci pojedinih glagola. Tako npr. glagoli druge vrste usmjesto *-nuti* imaju nastavak *-niti*, npr. *klekniti, osvanniti, potoniti, vikniti*. Glagoli sa sufiksom *-liti*, završavaju na *-ljati*, npr. *naljati, uljati*. Valja istaknuti i obilježje morfološke tvorbe imperativa za izricanje zabrane jer se u tvorbi umjesto *nemoj, nemojmo* rabi *neka, nekate*, npr. *Neka zakašniti., Nekate proljati*.

Prema pojedinim izdvojenim temeljnim obilježjima govora, u odnosu na autoričin iscrpan oprimjereni opis, valja posebno naglasiti da se ta i druga obiljež-

ja podgajačkoga govora mogu uočavati i otkrivati u svakome naslovljenome tekstu knjige. Naime, posebna je vrijednost autoričinih zapisa u tome da su svi oni pisani izvornim autoričnim mjesnim govorom te su kao takvi čitatelju neiscrpno vrelo jezičnih obilježja. Pritom je zanimljiv i poticajan sadržajni dio knjige postao i trajan dijalektološki zapis nastao na temelju autoričina izvornoga govora te je autorica samim time neposredan informant, izvorni govornik, čiji je mjesni govor u jezičnim proznim tekstovima ukoričen u knjizi autobiografskih zapisa. U vremenu suvremenih medija bio bi veoma koristan i nezaobilazan prinos i zvučni zapis cijeloga sadržajnoga dijela knjige, snimljen na temelju autoričina govora, u kojem bi ono što je riječima zapisano govorno postalo trajno zabilježeno, posebice kad je riječ o fonetskim i fonološkim obilježjima govora – izgovora i naglasnih ostvaraja pojedinih glasova, a samim time i kad je riječ o morfološkim pojedinostima i sintaktičkim obilježjima.

Uvodnome članku autorica pridaje iscrpan popis literature, odnosno svih onih jezikoslovnih i filoloških radova u kojima je od sredine prošloga stoljeća nadalje opisano govorno područje kojemu pripada i govor koji autorica opisuje.

Dio iz (pod)naslova *leksikografski prinosi* s jedne je strane usmjeren na činjenicu da su prozni zapisi materinskoga autoričina govora izvor leksičkih jedinica, koje mogu postati leksikografski izvor građe dijalektnomu rječniku. S druge strane, svaka je od sedamnaest jezičnih proznih crtica popraćena *Rječnikom manje poznatih riječi i oblika* gdje autorica navodi abecedni popis riječi mjesnoga govora, donosi morfološ-

ke podatke o natuknici (vrstu riječi, rod, vrstu stupnjevanja pridjeva), a u određenim slučajevima u kojima to zahtijevaju određena distinktivna obilježja navedeni su i naglasci. Uz tako leksikografski opisane riječi mjesnoga govora navodi se istovrijednica u hrvatskome standardu. Na taj je način čitatelju olakšano razumijevanje izvornoga teksta, a pojedine su riječi tako već leksikografski obrađene u određenoj mjeri. Time je unaprijed predvidljiv i zacrtan put prema mogućemu dijalektnome rječniku štokavskoga govora, koji bi nastao na temelju leksičkoga fonda određenoga mjesnoga govora koji pripada staroštokavskim ekavskim govorima donje Podravine. U tradiciji čuvanja izvorne hrvatske riječi, posebice u nastajanju brojnih suvremenih dijalektnih rječnika kajkavskih i čakavskih mjesnih govora, takav bi novi dijalektni rječnik štokavskoga govora uvelike dobrodošao.

Uz ovu autoričinu metodu leksikografskoga pristupa navođenjem leksikografske obradbe pojedinih riječi svakako valja navesti i činjenicu da je u jezičnim crticama autorica u nekoliko od njih svoju osnovnu tematsku potku upravo usmjerila na promišljanje i opisivanje pojedinoga nazivlja svojstvena određenim (za)danostima svakodnevnoga života. Tako nalazimo opis nazivlja od lana do platna, koji posebice rezultira abecednim popisom (i leksikografskom obradbom, u kojoj se osobito ističe označivanje naglasaka) naziva koji dolaze u proizvodnji lana i koprplje do domaćega platna, te nazivljem u poljodjelstvu. U tim tekstovima u rječničkome dijelu nisu izdvojene samo manje poznate riječi, već je rječniku cilj cjeloviti popis naziva povezan uz temu.

Ono na temelju čega jezične crtice autobiografskih zapisa u ovoj knjizi nastaju jesu tematske sadržajne cjeline u kojima je uz jezikoslovni i bogat izvor etnografskih prinosa onim čitateljima i istraživačima koji proučavaju običaje i život ljudi, mjesta, užega i širega zavičaja, određenoga kraja i područja, sa svim pripadajućim obilježjima i osobinama u bližemu i pogotovo daljemu vremenskomu razdoblju. Od tematskih cjelina, od kojih su u vezi s nazivljem neke već prethodno spomenute, jesu ponajprije ona o podgajačkim zvonima, o povezanosti ljetnoga pljuska i ključa rodne kuće, o žetvi i žeteocima, o kosidbi i vršidbi, o prošencijama i kirvajima, o svatovima i svatovskim običajima, o kuhinji, jelima i posuđu, o branju graha, o Dravi, o svakodnevnim težačkim poslovima, o kruhu iz krušne peći, o slavonskim svinjokoljama, o pudarima i pozreanima, o konjima »o kojima bi se mogle pisati pesme i pripovetke«, i konačno plaču gdje je, na samome kraju knjige, motivski nanizano sve ono u čovjekovu životu, od prvoga plača do smrti drage osobe. S tugom i sjetom, s radošću i vedrinom autorica skladno niže priče protkane osobnim proživljenim i doživljenim spoznajnim i doživljajnim životnim činjenicama, ostavljajući pritom trag:

1. osebjunoga lirskoga poniranja (valja izdvojiti, primjera i ilustracije radi, neke od njih: »Tako su sela opustela. Napušćane kuće propadaju, a penderi ko mrtve oči tužno gleđu na put...« ili »I danas ju grmljavina i pljusak podsete na detinjstvo i strašno i lepo [...] Podseti ju na njezine drage koji već odavna počivaju na mesnom groblju [...] Podseti ju na kuću [...] u kojoj više nema njezine mame da iza rascvalog muškattlena na

penderu mane svojem detetu na odlasku na put...«) i(li)

2. iskustvene životne mudrosti ovjekovječene izrjekama (npr. »Mi smo *stareji*, ko zna jesmo li pametneji« ili »Jedamput je jedan pametni profesor kazo da čovek umire tri puta: prvi put kad fizički prestane živeti, drugi puta kad ga zaborave prijatelji, a treći kad ga zaborave i njegovi najbliži«).

U domeni tematskih cjelina valja navesti da je u knjigu uvršteno i nekoliko fotografskih motiva – motiv vrta, stare Drave, unutrašnjosti crkve, motiv podgajačkoga zimskog pejzaža, stare kuće, koji i slikovno zorno potkrjepljuju ono izrečeno izvornom autoričinom riječju.

Iako je cjelina knjige, na temelju koje ona poznata domjanićevska pjesnička sintagma ovdje glasi i (*p*)o *dragomu kraju*, viševrstan i višeslojan prinos – od onoga književnoga proznoga autobiografskoga do etnografskoga, ipak je onaj jezikoslovni dominantan i nezaobilazan jer autoričine jezične crtice, po svojoj strukturi, formi i sadržaju analiziraju se i promatraju u nekoliko slojeva:

1. prvi je onaj u kojemu autorica opisuje osnovna fonološka i morfološka obilježja govora svojega rodnoga kraja, što je s jedne strane dijalektološki prinos proučavanju pojedinoga štokavskoga mjesnoga govora a time i određenoga dijalekta, te u cjelini samoga hrvatskoga jezika;

2. autoričini prozni izričaji autobiografske tematike pisani su na temelju govora izvornoga govornika koji je u ovome slučaju sama autorica, te je na taj način cijela knjiga zapis izvornoga govornika, koji ima istu vrijednost odnosno može se poistovjetiti sa zapisom istraživača/di-

jalektologa određenoga govora na terenu. Tako cjelina knjige od stotinjak stranica, koju je napisao izvorni govornik, može uvelike biti izvor za daljnja proučavanja toga mjesnoga govora, skupine govora i dijalekta u okviru fonoloških, morfoloških, sintaktičkih, sematičkih leksičkih i drugih jezičnih istraživanja;

3. rječnici manje poznatih riječi, uvršteni na kraju svake jezične prozne crtice, u cjelini su bogat izvor leksičkoga fonda, a leksikografskom obradbom koju je autorica ostvarila zaokružena su cjelina dijalektnoga rječnika štokavskoga govora, posebice ako se uzme u obzir i činjenica da se i ostale riječi u proznim tekstovima mogu iskoristiti kao pouzdan i vrijedan izvor na temelju kojega je moguće u konačnici dobiti rječnik još jednoga štokavskoga mjesnoga govora.

U cjelini, knjižno djelo sabranih jezičnih crtica autobiografske tematike još je jedan u nizu brojnih jezikoslovnih prinosâ autoričinoga znanstvenoga rada, i to ne samo autoričino vraćanje digniteta i časti te duga materinskoj štokavskoj *riči* i *reči* nego i povijesti i sadašnjosti hrvatske riječi i hrvatskoga jezika.

Željka Brlobaš